ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

МАУП

Кафедра публічного адміністрування

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Директор ННІМВСН

_____
А.М.Грись

"27" серпня 2021 р.

Схвалено на засіданні кафедри
Публічного адміністрування
Протокол № 1 від "26" серпня 2021 р.
Завідувач кафедри

_____
І.А. Семенець-Орлова

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ»

спеціальності: **281 Публічне управління та адміністрування**
(шифр і назва спеціальності)

освітнього рівня **бакалавр**
(назва освітнього рівня, ОКР)

освітньої програми: **281 Публічне управління та адміністрування**
(шифр і назва освітньої програми)

Київ МАУП 2021

Розробник (-и) робочої програми навчальної дисципліни:
Семенець-Орлова І.А., доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування

Викладач:
Чмир Я.І., PhD в галузі публічного управління та адміністрування, доцент кафедри публічного адміністрування

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри публічного адміністрування
(протокол № 1 від "26" серпня 2021 р.)

Схвалено Вченою радою Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук
(протокол № 1 від "27" серпня 2021 р.)

Завідувач кафедри _____ Семенець-Орлова І.А.
(підпис)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми (керівником освітньої програми 281 Публічне управління та адміністрування)
(назва освітньої програми)

25.08.2021 р.

Керівник освітньої програми _____ Пивоваров К. В.
(підпис) (ПІБ)

Робочу програму перевірено
25.08.2021 р.

_____ _____
(підпис) (ПІБ)

Пролонговано:

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «____»_____ 20___ р., протокол № ___
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «____»_____ 20___ р., протокол № ___
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «____»_____ 20___ р., протокол № ___
(підпис) (ПІБ)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «____»_____ 20___ р., протокол № ___
(підпис) (ПІБ)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
«Територіальна організація влади в Україні»		
Курс	3	3
Семестр	5	5
Обсяг кредитів	3	3
Обсяг годин, в тому числі:	90	90
Аудиторні	50	4
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	40	86
Форма семестрового контролю	залік	залік

2. Статус дисципліни: *обов'язкова*

3. Мета та завдання навчальної дисципліни

Сприяння якнайглибшому засвоєнню студентами знань з дисципліни «Територіальна організація влади в Україні”, ознайомлення їх з основними поняттями дисципліни, поглиблене вивчення теоретичних засад і практичних механізмів побудови владних структур в Україні.

4. Компетентності та програмні результати навчання за дисципліною

В результаті вивчення курсу здобувачі повинні мати:

Здатність розв’язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері публічного управління та адміністрування або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та наукових методів відповідної галузі і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями.

Здатність реалізувати свої права і обов’язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Здатність бути критичним і самокритичним.

Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

Здатність працювати в команді.

Здатність планувати та управляти часом.

Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

Здатність забезпечувати належний рівень вироблення та використання управлінських продуктів, послуг чи процесів.

Здатність використовувати в процесі підготовки і впровадження управлінських рішень сучасні ІКТ.

Здатність здійснювати інформаційно-аналітичне забезпечення управлінських процесів із використанням сучасних інформаційних ресурсів та технологій.

Здатність розробляти тактичні та оперативні плани управлінської діяльності.

Здатність готувати проекти управлінських рішень та їх впроваджувати.

Здатність впроваджувати інноваційні технології.

Здатність до дослідницької та пошукової діяльності в сфері публічного управління та адміністрування.

Здатність у складі робочої групи проводити прикладні дослідження в сфері публічного управління та адміністрування.

5. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

№	Назва змістових модулів, тем	Розподіл годин між видами робіт					
		Аудиторна:					Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Ла-бораторні	Індивідуа-льні	
Змістовий модуль 1. Територіальні основи публічної влади в Україні							
1	Поняття «територіальна організація влади» як об’єкт наукового дослідження	4	2				5
2	Теоретико-методологічні засади дослідження сутності й особливостей територіальної організації влади	4	2				5
3	Державна територія та її структура. Територіальний поділ України.	4	2				5
4	Територіальний устрій України	4	2				5
5	Територіальний процес в Україні. Проблеми реформування територіальних основ публічної влади в Україні	5	2				5
Змістовий модуль 2. Організаційно-правові засади функціонування місцевого самоврядування							
6	Правові засади здійснення місцевого самоврядування	4	2				5
7	Матеріальна та фінансова основи місцевого самоврядування	4	2				5
8	Особливості управління містом	5	2				5
	Всього: 90	34	16	-	-	-	40

Тематичний план для заочної форми навчання

№		Розподіл годин між видами робіт	
		Аудиторна:	С а

	Назва змістових модулів, тем	Лекції	Семінари	Практичні	Ла-бораторні	Індивідуа-льні	мостійна
Змістовий модуль 1. Територіальні основи публічної влади в Україні							
1	Поняття «територіальна організація влади» як об’єкт наукового дослідження						11
2	Теоретико-методологічні засади дослідження сутності й особливостей територіальної організації влади	1					11
3	Державна територія та її структура. Територіальний поділ України.						11
4	Територіальний устрій України						11
5	Територіальний процес в Україні. Проблеми реформування територіальних основ публічної влади в Україні	1					11
Змістовий модуль 2. Організаційно-правові засади функціонування місцевого самоврядування							
6	Правові засади здійснення місцевого самоврядування						11
7	Матеріальна та фінансова основи місцевого самоврядування						10
8	Особливості управління містом	2					10
	Всього: 90	4		-	-	-	86

6. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Територіальні основи публічної влади в Україні

Тема 1. Поняття «територіальна організація влади» як об’єкт наукового дослідження

1. Основні етапи розвитку суспільно-політичної думки з досліджуваної проблеми.
2. Особливості української адміністративно-територіальної думки XVIII – XX ст.
3. Сучасна українська адміністративно-територіальна думка.
4. Огляд літератури та стан наукової розробки теми дослідження.
5. Стан проблеми та вибір напрямів дослідження.

Література [4; 6; 10; 11; 13; 15]

Тема 2. Теоретико-методологічні засади дослідження сутності й особливостей територіальної організації влади

1. Обґрунтування методології та методики дослідження адміністративно-територіальної трансформації.
2. Проблеми адекватного понятійно-термінологічного апарату територіальної організації влади.

3. Територіальна організація як основа формування системи публічної адміністрації.
4. Характеристика рівнів адміністративно-територіального устрою.
5. Класифікація принципів територіальної організації влади.
6. Концептуалізація поняття «трансформація територіальної організації влади».

Література [4; 6; 10; 11; 13; 15]

Тема 3. Державна територія та її структура. Територіальний поділ України.

1. Територія держави, її конституційне та міжнародно-правове регулювання.
2. Структура державної території. Міжнародна територія. Територія зі змішаним правовим режимом.
3. Поняття та режим державного кордону.
4. Взаємовідносини України з іншими державами в територіальних питаннях.
5. Процес формування державної території України.
6. Поняття територіального поділу.
7. Основні елементи адміністративно-територіального поділу України. Політико-територіальний поділ України.
8. Спеціалізовані територіальні одиниці.

Література [3; 12; 14; 15; 20; 24]

Тема 4. Територіальний устрій України

1. Поняття та форми територіального устрою.
2. Конституційно-правові засади територіального устрою України.
3. Основні характеристики статусу територіальних одиниць.
4. Територіальний устрій України.
5. Унітарна держава та її основні ознаки.
6. Централізований та децентралізований територіальний устрій держави.

Література [3; 12; 14; 15; 20; 24]

Тема 5. Територіальний процес в Україні. Проблеми реформування територіальних основ публічної влади в Україні.

1. Порядок вирішення питань територіального поділу України.
2. Порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою.
3. Порядок вирішення питань державної території та кордонів України.
4. Основні недоліки територіального поділу та устрою України.
5. Концепції реформування територіального поділу та устрою та їх SWOT-аналіз.
6. Механізми та технології проведення територіальної реформи.
7. Досвід постсоціалістичних і пострадянських країн щодо реформування територіального поділу та устрою.

Література [3; 12; 14; 15; 20; 24]

Змістовий модуль 2. Організаційно-правові засади функціонування місцевого самоврядування

Тема 6. Правові засади здійснення місцевого самоврядування

1. Участь населення у формуванні органів місцевого самоврядування.
2. Норми, в яких закріплені правові гарантії місцевого самоврядування.
3. Форми прямої демократії. Право на проведення місцевих референдумів.
4. Інститути локальної демократії в системі місцевого самоврядування в Україні.
5. Територіальне громадське самоврядування.
6. Нормативно-правове забезпечення функціонування інституту місцевого самоврядування в Україні.

Література [3; 5; 7-10; 15; 17; 20-23]

Тема 7. Матеріальна та фінансова основи місцевого самоврядування

1. Роль комунальних підприємств, установ та організацій в соціально-економічному розвитку населених пунктів.
2. Комунальна (муніципальна) власність та її складові.
3. Особливості управління фінансово-економічними ресурсами міст.
4. Сутність і роль місцевих (муніципальних) фінансів в економічному і соціальному розвитку населених пунктів. Функції місцевих фінансів.
5. Особливості формування доходів та видатків місцевих (муніципальних) бюджетів.
6. Сутність та види міжбюджетних відносин. Міжбюджетні трансферти.
7. Касове виконання місцевих бюджетів.

Література [3; 5; 7-10; 15; 17; 20-23]

Тема 8. Особливості управління містом

1. Місто — складна соціально-економічна система.
2. Нормативно-правове забезпечення управління та розвитку міста. Європейська Хартія міст.
3. Особливості здійснення місцевого самоврядування в м. Києві.
4. Управління власністю та розвиток міського господарства.
5. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері управління комунальною власністю.
6. Форми та методи управління комунальною власністю.
7. Стратегія соціально-економічного розвитку міст.
8. Зарубіжний досвід організації міського самоврядування.

Література [1; 5; 7; 9; 10; 12; 16]

7. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Макс	Модуль 1	Модуль 2

	имальна к-сть балів за	одиницю кількість одиниць	максимальна кількість балів	кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	2	2	4	4
Відвідування семінарських занять	1	1	1	4	4
Відвідування практичних занять	-	-	-	-	-
Робота на семінарському занятті	10	1	10	4	40
Робота на практичному занятті	-	-	-	-	-
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	10	-	-	2	20
Виконання завдань для самостійної роботи	5	1	5	1	5
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25
Виконання ІНДЗ	30	-	-	-	-
Разом	-		43	-	98
Максимальна кількість балів:					171
171:100=1,71. Студент набрав Х балів; Розрахунок: Х:1,71 = загальна кількість балів.					-

7.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання.

1. Розкрийте сутність та зміст поняття «територіальна організація влади».
2. Охарактеризуйте основні етапи розвитку суспільно-політичної думки з досліджуваної проблеми.
3. Чи є територіальна організація основою формування системи публічної влади?
4. У чому полягають проблеми співвідношення державного й територіального устрою?
5. Розкрийте сутність та зміст поняття “територіальний поділ”.
6. Покажіть адміністративно-територіальний поділ України.
7. Чи можлива держава без суверенітету?
8. Чи достатніми гарантіями володіє Україна щодо цілісності та недоторканості державних кордонів?
9. Якою є кількість міст обласного значення на території Херсонської області?
10. Яке співвідношення між категоріями “територіальний поділ” та “територіальний устрій”?
11. Чи є Україна унітарною державою за типом адміністративно-

територіального устрою?

12. Які види публічної влади представлені на рівні області?

13. Які види публічної влади представлені на рівні району?

14. Висвітліть адміністративно-територіальний устрій України в Литовсько-польську добу?

15. У чому полягали головні особливості полково-сотенного адміністративно-територіального устрою України в добу Гетьманщини?

16. Яким був адміністративно-територіальний устрій України в складі Російської імперії?

17. Чи варто було б закріпити в Україні перелік областей?

18. Чи можлива Федеративна республіка Україна?

19. Чи може Україна вступити до ЄС без процедури референдуму?

20. Чи потрібна Україні територіальна реформа?

21. Назвіть декілька концептуальних документів та їх розробників, що визначають перспективи реформування адміністративно-територіального устрою в Україні.

22. Розкрийте роль віче в організації місцевого самоврядування в добу Київської Русі.

23. У чому полягала роль магдебурзького права в розвитку місцевого самоврядування в Україні в Литовсько-польську та Козацьку добу?

24. Розкрийте сутність земської та міської реформ в Україні?

25. Висвітліть характерні особливості розвитку місцевого самоврядування в Україні в період революції 1917-1920 рр.

26. Назвіть основні форми прямого волевиявлення громадян.

27. Які органи влади уповноважені надавати право на проведення місцевих референдумів?

28. Проаналізуйте значення Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”.

29. Розкрийте структуру місцевого самоврядування.

30. Чи формує Київрада власний виконавчий орган?

31. Дайте визначення поняття «територіальна громада».

32. Яким чином територіальна громада впливає на організацію роботи органів місцевого самоврядування?

33. Розкрийте функції муніципальних фінансів.

34. Які ви знаєте основні доходи муніципальних бюджетів?

35. Назвіть основні видатки муніципальних бюджетів.

36. Що таке міжбюджетні відносини?

37. Розкрийте структуру компетенції місцевого самоврядування.

38. Яким чином компетенція місцевого самоврядування розглядається в Європейській Хартії місцевого самоврядування?

39. Що є підставами відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальною громадою?

40. Чому залишаються неврегульованими питання щодо відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування за виконання делегованих

їм окремих повноважень органів виконавчої влади?

41. Розкрийте сутність поняття “управління містом”.

42. Яким чином здійснюється управління міським господарським комплексом?

43. Дайте класифікацію міст.

44. Висвітліть характерні особливості стратегічного планування соціально-економічного розвитку міст.

45. Розкрийте сутність поняття регіональне управління.

46. Охарактеризуйте територіальні основи регіонального управління.

47. Розкрийте сутність регіону з позицій економічного аналізу.

48. Дайте класифікацію регіональних систем.

49. У чому полягає зміст концепції регіональної політики в Україні?

50. Покажіть світові моделі місцевого управління.

51. Висвітліть характерні особливості регіонального управління в США.

52. Яким чином здійснюється регіональне управління у Франції?

53. Розкрийте сутність державного управління.

54. Виділіть головні ознаки державного управління.

55. У чому полягає контрольна діяльність Президента України?

56. Розкрийте структуру судової системи України.

57. Які повноваження має Верховна Рада України?

58. Окресліть систему органів виконавчої влади в Україні.

59. Які Ви знаєте типи посад в державному управлінні?

60. Розкрийте правовий статус державного службовця.

7.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання.

Модульний контроль здійснюється у вигляді тестування.

Студентами пропонуються тестові завдання у кількості 25 питань.

Види тестових завдань:

- Із вибором однієї правильної відповіді;
- На встановлення відповідності запропонованих наборів тверджень;
- Завдання на розпізнавання та відтворення правильної відповіді по пам’яті;
- Завдання на відтворення правильної відповіді (формулювань понять) по пам’яті;
- Завдання відкритого типу, що передбачає розгорнуту відповідь.

Критерії оцінювання:

- виконання тестових завдань – максимум 25 балів.

7.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання.

Залік

7.5. Орієнтовний перелік питань для семестрового комплексного контролю.

1.Поняття «територіальна організація влади як об’єкт наукового дослідження».

2.Теоретико-методологічні засади дослідження сутності й особливостей територіальної організації влади.

3.Територіальні основи публічної влади в Україні.

4.Державна територія та її структура.

5.Територіальний поділ України.
6.Проблеми реформування територіальних основ публічної влади в Україні.
7.Організаційно-правові засади функціонування місцевого самоврядування.
8.Історичний розвиток місцевого самоврядування в Україні.
9.Правові засади здійснення місцевого самоврядування.
10.Сучасна система місцевого самоврядування в Україні.
11.Організація самоврядування в Україні на районному та обласному рівнях.
12.Територіальна громада в систем і місцевого самоврядування.
13.Матеріальна та фінансова основи місцевого самоврядування.
14.Повноваження посадових осіб та органів місцевого самоврядування.
15.Гарантії та відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування.
16.Служба в органах місцевого самоврядування.
17.Особливості управління містом.
18.Стратегічне планування соціально-економічного розвитку міст.
19.Особливості організації влади на регіональному та загальнодержавному рівнях.
20.Територіальні основи регіонального управління.
21.Структура районних державних адміністрацій.
22.Організація роботи обласних державних адміністрацій.
23.Зарубіжний досвід у сфері територіальної організації влади та формування регіональної політики.
24.Територіальна організація влади в США.
25.Державне регіональне управління в країнах ЄС.
26.Організаційна структура державного управління.
27.Організація виконавчої влади в Україні.
28.Публічна служба в Україні: організація та функціонування.
29.Державна служба в Україні.
30.Державна служба та служба в органах місцевого самоврядування: порівняльна характеристика.

7.6. Шкала відповідності оцінок

Оцінка	**Кількість балів**
Відмінно	100-90
Дуже добре Добре	82-89 75-81
Задовільно Достатньо	69-74 60-68
Незадовільно	0-59

8. Використані джерела

Основна

1. *Бабаєв В. М.* Управління великим містом: теоретичні і прикладні аспекти: монографія / В. М. Бабаєв; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. - Х.: ХНАМГ, 2010. - 306 с.

2. *Журавський В. С.* Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. С. Журавський, В. О. Серьогін, Н. Ярмиш. – К.: Концерн «Видавничий Дім "Ін Юре"», 2003. – 672 с.

3. *Іжа М. М.* Організаційно-правові засади державного управління: навч. посіб. / М. М. Іжа, Т. І. Пахомова, Я. О. Різникова; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін-т держ. упр., Каф. держ. упр. і місц. самоврядування. - О.: ОРІДУ НАДУ, 2008. - 310 с.

4. *Закон України* «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // ВВР України, 1997, Ст.170.

5. *Закон України* "Про місцеві державні адміністрації" від 09.04.1999 №586-IV // ВВР України. - 1999. - №20-21. - Ст.190.

6. *Клюшниченко Є. Є.* Управління містом: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Є. Є. Клюшниченко; Київський національний ун-т будівництва і архітектури. - К.: КНУБА, 2003. - 260 с.

7. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 р. Закон від 28.06. 1996 №254-к /97-ВР // ВВР України, 1996, №30, Ст.142.

8. *Лазор О. Д.* Територіальна організація влади в Україні: навч. посіб. / О. Д. Лазор [та ін.]; Львівський регіональний ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентові України. - К.: Дакор, 2007. - 576 с.

9. *Малиновський В. Я.* Територіальна організація влади в Україні: концептуальні засади трансформації: монографія / В. Я. Малиновський. – Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, 2010. – 451 с.

10. *Наконечний В. В.* Управління містом: теоретико-методологічний вимір: монографія / В. В. Наконечний; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. - Х.: [б. в.], 2012. - 263 с.

11. Регіональне управління: підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Каф. регіон. упр., місц. самоврядування та упр. містом; [авт.-упоряд.: Ю. В. Ковбасюк та ін.]; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. - К.: НАДУ, 2014. - 513 с.

12. *Саханенко С. Є.* Територіальна організація влади в Україні: навч.-метод. посіб. / С. Є. Саханенко, М. П. Попов, О. І. Чебан; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон ін-т держ. упр. - О.: ОРІДУ НАДУ, 2011. - Ч. 1: Територіальні основи публічної влади в Україні. - 278 с.

13. Територіальна організація влади в Україні: статус і повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування / уклад. О. М. Семьоркіна [та ін.]; ред. А. П. Заєць. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2002. - 928 с.

14. Управління сучасним містом: підручник / О. В. Берданова [та ін.]; ред. В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий; Національна академія держ. управління при Президентові України. - К.: НАДУ, 2008. - 632 с.

15. *Утвенко В. В.* Теорія та історія місцевого самоврядування: Навч. посіб. / В. В. Утвенко. - К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2015. - 234 с.

Додаткова

16. *Батанов О. В.* Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: Монографія / О. В. Батанов [За заг. ред. В. Ф. Погорілка]. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 512 с.

17. *Батанов О. В.* Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: монографія / О. В. Батанов. – К.: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2001. – 260 с.

18. *Гошко А.* Оцінка діяльності місцевих органів самоврядування: монографія / А. Гошко. - К.: Видавництво УАДУ, 1998. - 154 с.

19. *Гошко А.* Стратегія і тактика планування діяльності органів місцевого самоврядування / А. Гошко. - К.: Видавництво УАДУ, 2000. - 180 с.

20. *Делія Ю. В.* Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики / Ю. В. Делія. – Донецьк, 2004. – 280 с.

21. Державне управління та державна служба: словник-довідник. Укладач О. Ю. Оболенський. - К.: КНЕУ, 2005. - 480 с.

22. *Крупчан О. Д.* Організація виконавчої влади в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Крупчан Олександр Дмитрович; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х., 2013. - 40 с.

23. Організація місцевої влади в Україні: сучасний стан та перспективи: матеріали соціол. опитування та рек. міжнар. наук.-практ. конф. "Проблеми реформування місцевого самоврядування України в контексті наближення до європейських стандартів", м. Харків, 28 жовтня 2009 р. / Координатор проектів ОБСЄ в Україні, НДІ держ. будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України; ред. кол. Ю. П. Битяк. - Х.: [НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрН України], 2009. - 29 с.

24. *Утвенко В. В.* Муніципальна соціально-економічна політика: навч. посіб. / В. В. Утвенко. - К.: ДП “Вид. Дім “Персонал”, 2011. - 140 с.